

MUTLULUK ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ*

An Ampiric Analysis On Happiness

Şerafettin KELEŞ¹

ÖZET

Bütün insanlar mutlu bir yaşam isterler. İlkçağ filozoflarından bugünün düşünürlerine değin farklı zaman ve koşullarda yaşamış birçok fikir insanı mutluluk için farklı düşünceler belirttikleri de birkaç ortak noktada hemfikir olmuşlardır. Mutluluk; erdemle, bilmekle, bilinçle, sevmekle, iletişim ve empati kurmakla, doğaya ve insana saygı duymakla ve yardımseverlikle elde edilir. Bu çalışma mutlulukla, erdem, empati ve ahlak ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi konu edinmiştir. Mutluluk arayışı ampirik bir çalışmayla incelenmiştir. Çalışma, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileriyle yapılan anketlerden elde edilen verileri ana materyal olarak kullanmıştır. Anketler 2018 yılına ait ve yatay kesit verileridir. Yazılım materyali olarak SPSS 22 ve LISREL 8.72 paket programlarıyla çalışılmıştır. Bulgular; “Erdem’in” mutluluk üzerinde pozitif yönde güçlü bir etkiye ($\gamma = 0.79$; $t = 10.16$) sahip olduğunu göstermiştir. “İletişim ve Empati” değişkeninin “Mutluluğu” pozitif yönde çok yüksek düzeyde ($\gamma = 0.82$; $t = 8.31$) etkilediği tespit edilmiştir. Son olarak “Ahlak ve Sorumluluk” değişkeni “Mutluluk” üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde ($\gamma = 0.73$; $t = 6.38$) bir etki oluşturduğu saptanmıştır. Ampirik bulgular; Erdem’i ifade eden iyilik ve yardım severliğin bireylere mutluluk verdiğini göstermiştir. Başkalarının mutluluğunu istemek ve bunun için yetkin davranışlar geliştirmek bireyleri mutlu etmektedir. Düşünürlerin ifade ettikleri gibi insan toplumsal bir varlıktır ve hem toplumu davranışlarıyla etkilemekte ve hem de toplumdan etkilenmektedir. Yine bulgular; erdemli davranışlara götüren “bilincin”, “bilginin”, “ahlak ve sorumluluk” hislerinin bireyleri mutlu yaptığı görüşünü desteklemektedir. Bilgi iyi ve kötünün ayrımı ise iyilik yani bilgi bireyleri mutlu etmektedir. Ahlaki davranışlar, sorumluluk hissi ve kültürel bilinçte mutluluk kaynağıdır. Çalışma, düşünürlerin felsefi olarak ortaya koydukları fikirleri ampirik olarak desteklemektedir. İnsanın mutlu olmak için var olduğu, bireylerin ve devletlerin mutluluk için çalışması gerektiği savı doğrulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Erdem, Empati, Sorumluluk, Bilgi.

ABSTRACT

All people want a happy life. Although many ideas that lived in different times and conditions from the ancient philosophers to today’s thinkers expressed different thoughts for happiness, they agreed on several common points. Happiness; it is achieved through virtue, knowing, consciousness, loving, communicating and empathizing, respecting nature and humanity, and helpfulness. This study focuses on the relationship between happiness and virtue, empathy and morality and responsibility. The search for happiness was examined with an empirical study. The study used the data obtained from the surveys conducted with Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Economics and Administrative Sciences students as the main material. Surveys belong to 2018 and are horizontal section data. As software material, SPSS 22 and LISREL 8.72 have been worked with package programs. Results; It has been shown that “Erdem” has a positive positive effect on happiness ($\gamma = 0.79$; $t = 10.16$). It was determined that the “Communication and Empathy” variable affects “Happiness” positively at a very high level ($\gamma = 0.82$; $t = 8.31$). Finally, it was determined that the variable “Morality and Responsibility” had a moderate positive effect ($\gamma = 0.73$; $t = 6.38$) on “Happiness”. Empirical findings; He showed that the kindness and charity that expresses Erdem gives happiness to individuals. Asking the happiness of others and developing competent behaviors make individuals happy. As the thinkers state, man is a social entity and both affects and is influenced by their behavior. Again, the findings; It supports the view that “consciousness”, “knowledge”, “moral and responsibility” feelings that lead to virtuous behavior make individuals happy. The difference between information good and evil is good, that is, information makes individuals happy. Moral behavior is a source of happiness and a sense of cultural consciousness. The study empirically supports the ideas philosophers put forward. The argument that man exists to be happy, individuals and states should work for happiness is confirmed.

Keywords: Happiness, Virtue, Empathy, Responsibility, Knowledge.

1. ORCID: 0000-0002-5147-0825

1. Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, skeles2580@gmail.com

*KELEŞ, Ş. (2020). “Mutluluk Üzerine Ampirik Bir Analiz”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 20, s.156-174.

Makale Geliş Tarihi: 01 Mart 2020 Kabul Tarihi: 12 Nisan 2020

EXTENDED ABSTRACT

All people want a happy life. Although many ideas that lived in different times and conditions from the ancient philosophers to today's thinkers expressed different thoughts for happiness, they agreed on several common points. Happiness; it is achieved through virtue, knowing, consciousness, loving, communicating and empathizing, respecting nature and humanity, and helpfulness. This study focuses on the relationship between happiness and virtue, empathy and morality and responsibility. Virtue; to be knowledgeable, that is to do good. Virtue; is the whole of behaviors such as truth, justice, courage and restraint. The opposite of virtue is evil, ignorance. Nobody knowingly and willingly evil. Empathy is expressed as the process of understanding and making sense of the person's feelings and thoughts. Empathy is not only built with people; It can be established with nature, history, and living / inanimate beings. In the event of empathy, the individual grasps and lives through objects. What the individual grasps and experiences in objects is not the object itself, but the emotions of the individual that he places on the object. Morality refers to value judgments called "good" or "right" or "bad" or "wrong" in human relations. As a moral philosophy, "happiness morality" seeks the happiness of the individual and tries to establish moral value judgments for this. In this study, the search for happiness was examined with an empirical study. The study used the data obtained from the surveys conducted with Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Economics and Administrative Sciences students as the main material. Surveys belong to 2018 and are horizontal section data. As software material, SPSS 22 and LISREL 8.72 have been worked with package programs. Structural Equation modeling was used for analysis in the study. Structural equation models are a comprehensive statistical technique used in testing causal relationships between observed and invisible (latent) variables. Structural equation models also allow researchers to develop, predict and test multivariate complex models and take into account the direct and indirect effects of variables in the given model. Basically, the purpose of structural equation analysis is to reveal whether a predetermined relationship patterns are verified by the data. Results; It has been shown that "Erdem" has a strong positive effect on happiness ($\gamma = 0.79$; $t = 10.16$). It was determined that the "Communication and Empathy" variable affects "Happiness" positively at a very high level ($\gamma = 0.82$; $t = 8.31$). Finally, it was determined that the variable "Morality and Responsibility" had a moderate positive effect ($\gamma = 0.73$; $t = 6.38$) on "Happiness". Empirical findings; He showed that the kindness and charity that expresses Erdem gives happiness to individuals. Asking the happiness of others and developing competent behaviors make individuals happy. As the thinkers state, man is a social entity and both affects and is influenced by their behavior. Again, the findings; It supports the view that "consciousness", "knowledge", "moral and responsibility" feelings that lead to virtuous behavior make individuals happy. The difference between information good and evil is good, that is, information makes individuals happy. Moral behavior is a source of happiness and a sense of cultural consciousness. The study empirically supports the ideas philosophers put forward. The argument that man exists to be happy, individuals and states should work for happiness is confirmed. should be added for Turkish articles and a Turkish Extended Abstract of 500-800 words for English articles.

GİRİŞ

Mutluluk¹, ilkçağ felsefecilerinden günümüze kadar üzerinde en çok konuşulan konulardan biridir. Aristoteles, mutluluğun bir amaç olduğunu ve bireylerin erdemleri kazanmaları ve sürdürmelerinin dışsal olan mal, mülk edinimi sayesinde olmadığını; aksine erdemın mal ve mülk edinimini sağladığını, ancak mutlu bir yaşamın, yeterli kişilik ve zekâ ile beraber ölçülü bir mal ve mülke sahip olmakla daha kolay elde edileceğini savunmaktadır. Çoğu insanın sağ kalma tutkuları nedeniyle acı çekmeye razı oldukları, yaşamının ve canlı kalmanın belli bir mutluluk verdiği anlatılır. Bu bağlamda devlet yalnızca yaşamayı olanaklı kılan bir şey değil, yaşamayı değerli ve iyi kılan bir varlık olmalıdır. Köleler ve hayvanlar devlet kuramayacakları için özgürlükten ve mutluluktan pay da alamazlar. İyi yaşam; mutlu ve soylu bir yaşamdır. Devlet birlikte yaşamayı sağlamakla birlikte soylu eylemlerde bulunabilmeyi de sağlamalıdır. Mutlu yaşam hür ve engelsiz, erdeme uygun orta bir yol tutturmayla elde edilir. Mutlu yaşam için üç öge gerekir; bedensel varlık, zihin ve ahlaki nitelik ile bunların dışında kalan şeylerin bütünüdür. Özbenlik denetimi, cesaret, dürüstlük ve zekâdan yoksunluk, bütün dış varlıklara sahip olursa bile bireyi mutlu yapmaz (Aristoteles, 1983).

Yine Aristoteles'e göre (1983) her insanın maneviyat ve zihni iyilikten aldığı pay kadar, bunlar için yaptığı hareket nispetinde mutlu olabileceği açıktır. İyi bahtlılık mutluluktan başka bir şeydir ve zihin dışındaki şeylerin edinilmesi iyi bahtın veya rastlantıların sonucudur. Ancak insanlar iyi bahttan veya rastlantılardan dolayı dürüst ve ahlaklı olamaz. Aynı şey ülkeler ve devletler içinde geçerlidir. Erdem ve zekâ iyi eylemlerin kaynağıdır. Bir ulusun adil, bilge ve cesur olması; o ulusu oluşturan bireylerin davranışlarıyla özdeşdir. Mutlu olabilmek için yetkin eylemler yapmak gerekir. Çünkü iyi ve bilge kişiler yetkin eylemler ortaya koyarlar. İyilik yapmak çok erdemli bir harekettir. Mutluluk iyi davranışlarda bulunmakla özdeş sayılırsa; birey ve devlet için etkin yaşam iyi davranışlarda bulunmayı gerektirir ve iyiler mutlu olur. Mutluluk erdemle birlikte var olur. Mutlu bir devlette bütün özgür bireyler mutludur. İnsanların iyiliği iki şeye dayanır; biri hedefin yani eylemin amacının iyi olması, diğeri ise bu hedefe giderken iyi eylemlerin yapılmasıdır. Şurası açıktır ki bütün insanlar mutluluk ve iyi yaşamı isterler ancak hepsi elde edemez. Mutluluk dışta aranmamalı zihinlerin içinde aranmalıdır (Aristoteles, 1983).

Diğeri bir ilkçağ filozofu, -Cicero'nun ifadesiyle felsefeyi gökyüzünden yeryüzüne indiren, tabiat ve gökyüzü yerine insan topluluklarıyla uğraşan- Sokrates ise (Jordon, 2005), bireyin mutluluğu kendinde araması, kendine sorması gerektiğini ileri sürer ve kendisiyle uyumlu olmayan insanların mutlu olamayacaklarını savunur. Kendisinin hiçbir şey bilmediğini karşısındakine sorular sorarak gerçekleri araştırmaya ve bulmaya çalıştığını ifade eden Sokrates, bu düşüncelerini hayatına aksettirmiş ve yaşamıştır (Akarsu, 1962). Sokrates erdemi bilgi olarak kabul eder ve erdemli yaşamayı şiar edinir (Özkan, 2014). Sokrates'e göre bireyin kendisiyle uyum kurabilmesi için hareketlerine aklı hâkim kılması, yapılması gerekenle yapılmaması gereken arasında doğru bir

¹ Mutluluk kavramının Latince: *eudaimonia* olup; İngilizce "subjective well-being", "happiness" "life satisfaction" kavramlarıyla ifade edilmektedir. Literatürde "subjective well-being" daha çok tercih görmektedir. Bu çalışmada "mutluluk" kavramı kullanılacaktır.

bilgiye vakıf olması gerekir. Erdem; bilgili olmak yani iyilik etmektir. Erdem; doğruluk, adalet, cesaret ve itidal gibi davranışların bütünüdür. Erdemin karşıtı ise kötülük yani bilgisizliktir. Kimse bilerek ve isteyerek kötülük etmez (Akarsu, 1962).

Dönemin bir başka filozofu Platon (1997), insanlığı mutluluğa götürecek tek yolun bilgi olduğunu söyler. Bilgi iyi ve kötünün ayrımıdır. İnsan için yararlı olan, çıkarına olan ve insanın doğasına uygun olan bilgidir ve erdem kendisinde var olan bu bilginin tanınmasıdır (Versenyi, 2010). Erdemli yaşamak mutluluk getirir ve devletlerin görevi mutluluğa götüren erdemli koşulları sağlamaktır. Birey iyiye sadece kendi çabalarıyla değil bir toplum içinde ulaşabilir. Toplumsal yaşam bireylerin ahlaki gelişimini ve yetkinliğini geliştirir (Şahin, 2010).

İslam felsefesinin önde gelen isimlerinden Fârâbî; ahlak, metafizik, psikoloji ve siyaset arasında kesin bir bağ kurarak çok meşhur bir araç olan mutluluğu bunlarla ilişkilendirir (Tokat, 2006). Fârâbî, mutluluğu arayanların önce mantık, matematik ve doğa bilimlerini öğrenmesi gerektiğini daha sonra metafiziğe yönelip mükemmel varlığa erişmesi gerektiğini vurgular. Fârâbî'ye göre (1974), bireyleri, milletleri ve devletleri bu dünyada ve öte dünyada mutluluğa götürecek dört unsur; nazari, düşünme, ahlaki erdemler ve ameli sanatlardır. Mutluluğu her insan arzular ancak yetkinlik (kemalet) olmadan ona ulaşamaz. Mutluluğu birey kendisi için tercih eder. Mutluluk istemek bireyi bilgi arayışına iter (Bircan, 2001). Felsefi bilgi iyinin bilgisidir ve insanı mutluluğa ulaştırır. Fârâbî, erdemli şehrin (devletin) oluşmasında bilginin varlığına dikkat çekmiş; erdemli şehrin varlığı için, erdemli şehrin bireylerine insanî yetkinlik ve gerçek mutluluğun ne olduğunu bildirecek, güzel işleri insanlara eğitim ve öğretim yoluyla öğretecek bir peygamber veya filozofa (bilge insana) ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Korkut, 2006).

Başka bir İslam bilgini İbn-i Haldun'a göre insan cisim ve ruhtan oluşur ve her ikisinin nazar ve idraki farklıdır (Korkut, 2006). Ruh vasıtasız olarak ruhani şeyleri algılamak, cisim (beden) beş duyu organı ile cisimleri algılar. İyi ve kötü olan şeyleri erdem sayesinde ayırt edilebilir ve erdem sayesinde mutluluğa ulaşılabilir. Kamu düzeni; akli, siyasi ve şer'i (hukuk ve adalete dayalı) olarak oluşturulmalı ki insanı mutlu edebilsin (Haldun, 1988).

Çağdaş filozoflardan Eric From'a göre (1995) insanın mutlu olması ancak başka insanlarla ilişki kurarak karşılıklı dayanışmayla gerçekleşir. Başka insanları sevmek insan doğasının gereğidir ve insanla dış dünya arasında köprü oluşturur. İnsan doğası gereği bencil ve yalnız yaşayamaz. Dış dünya ile iletişim kurarak mutlu yaşama amacına erişir. Erdemli olmak; insanı sevmek, başkalarıyla iletişim kurmak, empati yapmak, yardım ve iyilikte bulunmakla olur. Erdemli olmak insanları mutlu yapar.

Günümüzde mutluluk üzerine birçok çalışma yapan Diener'a göre (2000), mutluluk için başkalarını sevmek, hedonik zevkler ya da bireyin kendisiyle ilgili içebakış (self-insight) önemlidir. Andrews ve Robinson'a göre (1991) ise mutluluk için entelektüel bilgi, his ve duygular etkili olmaktadır.

İlkçağ filozoflarından bugünün düşünürlerine değin farklı zaman ve koşullarda yaşamış birçok fikir insanı mutluluğa giden yolda ortak kanaate varmaktalar. Mutluluk bilmekle, inanmakla, sevmekle, iletişim kurmakla, doğaya ve insana saygı duymakla ve yardım etmekle elde edilir. İyi olmak erdemdir ve erdemli olmak mutluluğu getirir.

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin erdemli davranışları, iletişim ve empati kurabilmeleri, ahlak ve sorumluluk ile mutluluk arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın temel hipotezi; erdemli olmak, bilgi, bilinç, güçlü sosyal ilişkiler, toplumsal değerlere saygı, yardımseverlik ve empati kurabilme ile mutluluk arasında güçlü ilişkilerin var olduğudur.

1. VERİ VE YÖNTEM

Çalışma, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileriyle yapılan anketlerden elde edilen verileri ana materyal olarak kullanmıştır. Anketler 2018 yılına aittir ve yatay kesit verileridir. Yazılım materyali olarak SPSS 22 ve LISREL 8.72 paket programlarıyla çalışılmıştır.

1.1. Yöntem

Örnek Büyüklüğünün Tespiti ve Anket Sorularının Hazırlanması

Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin beş ayrı bölümünde 2018 yılında toplam 2349 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 1185' kız ve 1064'ü erkeklerden oluşmaktadır. Tesadüfî Örneklemeye Yöntemine göre anket sayısı aşağıdaki formülle belirlenmiştir.

$$n = \frac{N \cdot P \cdot Q \cdot Z^2}{(N - 1) \cdot d^2 + P \cdot Q \cdot Z^2}$$

formülünden yararlanılmıştır (Yamane, 1967). n= Örnek hacmi, N= Örneklemeye çerçevesine ait toplam birey sayısı, P = mutlu olduğunu ifade edenler (0,8 olarak alınmıştır), Q = mutlu olmadığını ifade edenler (0,2 olarak alınmıştır), (Q=1-P), Z = % (1-α) Z test değeri, α = önem düzeyi, d = hata (tolerans) payıdır. Z Güven katsayısı (%95'lik güven katsayısı, 1,96 alınmıştır), mutlu olduğunu ifade edenlerin sayısı fazla olduğu düşünüldüğünden (P=0,8) ve %5 önem seviyesinde %5 hata payı ile ana kütleyi temsil edebilecek örnek büyüklüğü 236 olarak hesaplanmıştır.

1.2. Teorik Çatı

Yapısal Eşitlik Modeli

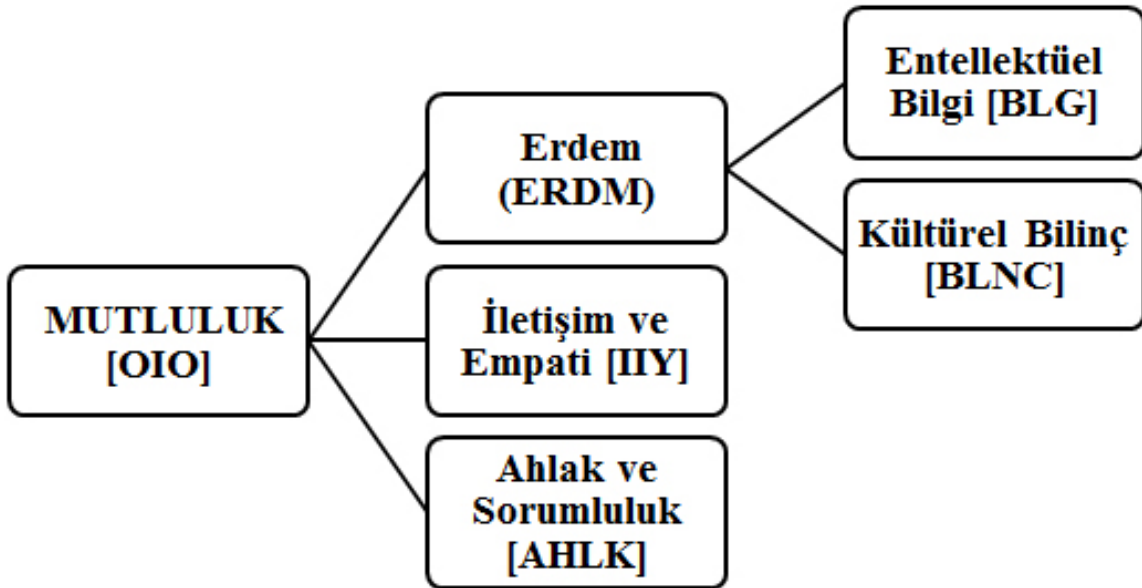
Yapısal eşitlik modelleri (YEM) gözlenen ve gözlenemeyen (gizil-latent) değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin sınanmasında kullanılan kapsamlı bir istatistiksel tekniktir (Reisinger & Turner, 1999). Yapısal Eşitlik Modellemesi veriyi istatistiksel olarak çözümlerken ölçüm hatalarını

açıkça hesaba katmaktadır. Ölçüm hatalarının üstesinden gelmesinin yanı sıra yapısal eşitlik modelleri araştırmacıların çok değişkenli karmaşık modeller geliştirilmesi, tahmin edilmesi ve test edilmesine de imkân sağlamakta ve verilen modeldeki değişkenlerin direkt ve dolaylı etkilerini de dikkate almaktadır. Temel olarak yapısal eşitlik analizinin amacı, önceden belirlenen bir ilişki örüntülerinin veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığını ortaya koymaktır (Yılmaz, 2004).

Modelin Varsayımları

1. Gözlenen değişkenlerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olduğu,
2. Gizil değişkenlerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olduğu,
3. Gizil değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin olduğu,
4. Gözlenen ve gizil değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin olduğu,
5. Aykırı değerlerin var olduğu,
6. Hata terimlerinin korelasyonsuz olduğu,
7. Çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı,
8. Yeterli örneklem büyüklüğünün olduğu varsayılmaktadır.

Araştırmanın teorik modeli aşağıda Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Mutluluk teorik modeli

1.3. Modelin gizil değişkenleri

Mutluluk (OIO)

Bireylerin yaşam kaliteleri hakkında öznel bir değerlendirmede bulunmaları ve yaşamlarının iyi bir yaşam olup olmadığı hakkındaki algıları “mutluluk” olarak adlandırılmaktadır (Diener E. , 2000). Mutlulukta, bireyin yaşamına dair olumlu duyguların fazlalığı ve olumsuz duyguların azlığı önemlidir (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; Diener E. , 2000; Diener, Suh, & Oishi, 1997). Ölçekte yer alan sorular yukarıdaki çalışmalardan elde edilmiştir. Sorular beş seçenekli likert yapıdadır. “Mutluluk”, bu çalışmanın ölçmeyi amaçladığı dışsal bağımlı gizil değişkenidir.

M7 - Hayat güzeldir.

M8 - Dünyanın iyi bir yer olduğunu düşünmüyorum.

M9 - Hayatımdaki her şeyden oldukça memnunum.

M10 - Çok mutluyum.

Erdem (ERDM)

“Erdem” kavramı hümanist ve otoriter ahlak anlayışı çerçevesinde farklı anlamlar yüklenmektedir. Aristoteles, “erdem” kavramını; insana özgü olanakları sağlamak için faaliyetlerdeki kusursuzluk olarak ifade ederken, Paracelsus ise “erdem”i her şeyin bireysel niteliği, yani özneliği ile eşanlamda kullanmaktadır (Fromm, 1995). Sokrates erdemi bilgi olarak görmekte ve bu bilginin içeriğini de “iyi” olarak belirlemektedir. İyi ve doğrunun ne olduğunu bilen birey ise erdemli olarak kabul edilmektedir. Bireye yaraşan şey; iyi şeyler yapmasıdır (Gül, 2014). Felsefede iyi olmak; iyi davranmak, yardımseverlik, dürüstlük, cesaret gibi iyi nitelikleri ifade eder. Erdem iyi olmaktır ve insanın iradesiyle büyük özverilerde bulunması, büyük engelleri aşması, iyiliği amaçlaması ve iyilik yönünde hareket etme gücünü ifade etmektedir. Erdemli olmak hem bireysel hem de toplumsal boyutta iyilik gerektirir (Gökalp, 2017). Erdem ölçeği soruları aşağıda verilmiştir. Erdem içsel gizil değişkeni alt iki gizil değişkenden tarafından etkilenmektedir bunlardan biri “bilgi”, diğeri “bilinçtir”.

OG2 - Başkalarına yardım ediyorum.

OG3 - Sahip olduğum şeyleri başkalarıyla paylaşıyorum.

OG4 - Başkalarına yardım edebilir miyim diye soruyorum.

OG5 - Başkalarıyla iyi geçiniyorum.

OG6 - İnsanlar için güzel şeyler yapıyorum.

Bilgi (BLG)

Sokrates göre “Mutluluğun en büyük kaynağı veya en büyük mutluluk verici olan şey, ‘bilgi’dir, ve ona en büyük engel de mutluluğun ne olduğu hakkındaki ‘bilgisizlik’tir.” Mutluluğa götüren bilgi, insan doğasının, insanın özünün, ereğinin, erdemin bilgisidir (Odabaş, 2019). Kutadgu Bilig’de bilgi, akıl ile elde edilir ve dil erdemi ile kullanılır (Arslan, 1986). Bilgi, felsefede bilen (özne/ süje) ile bilinenin (nesne/ obje) uyumu olarak tanımlanmaktadır. Bilme ise, doğru bilgiye ulaşma eylemidir (Mengüşoğlu, 1983; Keseroğlu, 2010). Bilgi, açık ve örtük olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bir buzdağına benzetilmektedir. Açık bilgi buzdağının görünen kısmını, örtük bilgi ise buzdağının altta kalan görünmeyen kısmını ifade etmektedir (Bozkurt, 2014). Aşağıdaki ölçekte yer alan anket sorularıyla bireyler bilgi durumlarını kendileri değerlendirmektedir. Bireylerin bilgi durumu likert yöntem ile kesinlikle katılmıyorum 1, katılmıyorum 2, orta derecede katılıyorum 3, katılıyorum 4, kesinlikle katılıyorum 5 puanla değerlendirilmiştir.

EB2 - Çeşitli bilim dallarında bilgi sahibiyim

EB3 - Kültürel konularla ilgili objektif araştırmalar yaparım

EB4 - Tarihsel bilgiye dayanarak günümüzdeki kültürel değerleri ve olayları değerlendirip öngörülebilir bulunabilirim

EB7 - Kültürel olarak sürekli kendimi yenilerim

EB8 - Bilimsel dergi ve makaleleri okurum

EB9 - Edebiyatla ilgilenirim

EB10 - Kültürel çeşitliliğin toplumsal açıdan zenginlik olduğuna inanırım

EB11 - Bilimsel içerikli kitaplar okurum

Bilinç (BLNC)

Bilinç, bireyin kendini bilmesi ve evrende süre gelen oluşumları, aklının keşif kabiliyetiyle anlamlandırıp sonuçlar çıkarması olarak tarif edilebilir. Yani bilinç; bireyin bizzat kendini ve evreni bilmesi olarak ifade edilebilir. Bilinç, bireyin yaşantısını anlamlı kılmak ve güzelleştirmek için vardır (Eroğlu, 2012). Kişilik, bireylerin geçmişe ait tecrübelerinin bilincine bağlıdır. Bilinç, bireyin kendi durumunu kavraması ve geleceğini ve geçmişine göre yeniden düzenlemesidir (Bıçak, 2011). Birey, akli, bilinci ve özgür iradesi ile kendi seçimlerini yapar ve tercihleri onu (bireyi) var eder. Bireyin varoluşu özgürlük ve bilinci temelinde bir kendi özünü inşa eylemiyle başlar (Taşdelen, 2011). Bilinç, bireyin çevre, toplum, yaşam ve kendisi hakkındaki algı ve kanaatlerini içerir. Bireylerin bilinç durumu likert yöntem ile kesinlikle katılmıyorum 1, katılmıyorum 2, orta derecede katılıyorum 3, katılıyorum 4, kesinlikle katılıyorum 5 puanla değerlendirilmiştir.

KB1 - Yaşadığım yerde benim dışımda var olan şeylerin farkındayım.

KB2 – Kendimi tanımaya çalışıyorum.

KB3 - Yaşadığım yerde kültürel değer taşıyan yerleri bilirim

KB4 – Doğal güzellikleri ve tarihi yerleri ziyaret ederim

KB5 – Her alanda hayatı etkileyen bilişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanırım

İletişim ve Empati (EMPT)

Empati, bireyin karşısındakinin duygu ve düşüncelerinin anlama ve anlamlandırma süreci olarak ifade edilmektedir (Dökmen, 1988). Empati sadece insanlarla kurulmaz; doğayla, tarihle ve canlı/cansız varlıklarla kurulabilir (Dökmen, 2004). Empati olayında birey, nesnelere içinden kavrar ve yaşar. Bireyin nesnelere kavradığı ve yaşadığı şey, nesnenin kendisi değil, nesneye yüklediği bireyin kendi duygularıdır. Örneğin, yıkık bir sütun karşısında duyulan eziklik, sütuna karşı değil, bireyin kendisine ait bir duygudur. Yine ulu bir çınar ağacı karşısında duyulan yücelik duygusu, bireye ait bir duygudur, ama bu duyguyu birey kendisinde değil, çınar ağacında yaşar (Tunalı, 1996). İletişim, bireylerin birbirlerine ortamdaki nesnelere, olaylar, olgular hakkında haber –bilgi- alış veriş ve olgular, nesnelere, sorunlar karşısında benzer yaşam tecrübeleri ve benzer duyguları paylaşma süreci olarak tanımlanmaktadır (Oskay, 2001). Aşağıda yer alan “Empati ve İletişim” ölçeği soruları likert yöntemiyle kesinlikle katılmıyorum 1, katılmıyorum 2, orta derecede katılıyorum 3, katılıyorum 4, kesinlikle katılıyorum 5 puanla değerlendirilmiştir.

EM1 - Birisi, benimle sohbet etmek isterse rahatlıkla sohbete başlarım.

EM2 - Diğer insanlarla ilgilenmekten gerçekten keyif alırım.

EM8 - Başkasının nasıl hissettiğine hızlıca dikkatimi verebilirim.

EM9 - Başka birisinin ne hakkında konuşmak istediğini kolaylıkla kavrarım.

EM10 - Karşımdaki kişinin gerçek duygularını gizlediğini söyleyebilirim.

Ahlak ve Sorumluluk (AHLK)

Ahlak, insan ilişkilerinde “iyi” ya da “doğru” ve yahut “kötü” ya da “yanlış” olarak adlandırılan değer yargılarını ifade etmektedir (Aktan, 2009). Bir ahlak felsefesi olarak “mutluluk ahlakı” ise, bireyin mutluluğunu gözetir ve bunun için ahlaki değer yargıları oluşturmaya çalışır. Sorumluluk ahlakı ise bireylerin sadece kendi mutluluklarının peşinde koşmalarının ahlaki bir davranış olamayacağını, sosyal sorunlara karşı da ilgili ve duyarlı olmaları gerektiğini savunmaktadır (Aktan, 2009). Aşağıda yer alan “Ahlak ve Sorumluluk” ölçeği soruları likert yöntemiyle kesinlikle

katılmıyorum 1, katılmıyorum 2, orta derecede katılıyorum 3, katılıyorum 4, kesinlikle katılıyorum 5 puanla değerlendirilmiştir.

SO1 - Kanunlara uyarım.

SO2 - Sosyal kurallara veya görgü kurallarına uymalıyım.

SO3 - Aileme karşı sorumlu olduğumun farkındayım.

SO4 - Devletime ve milletime karşı sorumluyum.

SO8 - Bana ve eğitimime yapılan harcamaları hak etmeliyim.

SO9 - Gerekliğinde milletim için kendimi feda edebilirim.

SO10 - Dürüst ve çalışkan olmak erdemdir.

DA1 - İnançlı bir insanım.

DA2 – Görevlerimi aksatmadan yaparım.

DA3 - Ahlaklıyım ve yalan söylemem.

2. ÇALIŞMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA

2.1. Demografik Bulgular

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, yeni orta büyüklükte bir üniversitedir. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ankete katılanların cinsiyet dağılımı

Cinsiyet	n (Frekans)	Oran %
Kadın	95	39.9
Erkek	143	61.1
Bölüm		
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	76	32.4
Sağlık Yönetimi	74	31.1
İktisat	46	19.3
İşletme	25	10.9
Sosyal Hizmet	15	6.3

Kaynak: Orijinal hesaplama

Ankete katılanların %60’ı erkeklerden, %40’ı kız öğrencilerden oluşmaktadır. Örnekleme, İktisadi

ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri arasından seçilmiştir.

2.2. Yapısal eşitlik modeli analizleri

Ölçüm modeli

Ölçüm modeli, ölçeklerin güvenilirlik testleri ve istatistiki analizleri yapılmıştır. Güvenirlik testleri için en yaygın kullanılan yöntem olarak Cronbach's Alpha² katsayısı, ortalama, standart sapma SPSS 21 Paket Programıyla, standardize edilmiş faktör yük değerleri ve *t* değerleri Lisrel 8.72 Paket Programıyla hesaplanmıştır. Tablo 3'te modelde yer alan gözlenen değişkenlere ait ölçüm sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Gözlenen değişkenlere ait bulgular

<i>İçsel Bağımlı ve Gözlenen Değişkenler</i>	Ortalama	Standart Sapma	<i>t</i> değeri	Standardize Faktör Yük Değerleri	Cronbach's Alpha Değeri
<i>Mutluluk (OIO)</i>					
M7	3,41	1,226	7,24	0,51	0,894
M8	2,98	1,311	0,32	0,02	0,902
M9	2,97	1,083	10,74	0,81	0,895
M10	3,11	1,118	9,40	0,68	0,895
<i>Erdem (ERDM)</i>					
OG2	4,12	1,041	14,85	0,83	0,891
OG3	4,10	1,037	12,21	0,72	0,891
OG4	4,02	,961	12,97	0,75	0,892
OG5	3,97	1,043	12,21	0,72	0,893
OG6	3,83	1,000	8,90	0,61	0,892
<i>Bilgi (BLG)</i>					
EB2	3,17	1,058	8,88	0,58	0,895
EB3	3,09	1,038	9,81	0,63	0,894
EB4	3,34	1,128	9,78	0,63	0,894
EB7	3,42	,980	9,44	0,61	0,892
EB8	2,94	1,180	8,44	0,56	0,895
EB9	3,19	1,233	6,45	0,44	0,896
EB10	3,84	1,109	7,12	0,48	0,892
EB11	3,11	1,198	7,43	0,50	0,895
<i>Bilinç (BLNC)</i>					
KB1	3,27	1,171	7,07	0,48	0,894
KB2	3,64	1,168	8,36	0,55	0,893
KB3	3,67	1,138	13,55	0,82	0,890
KB4	3,50	1,172	9,48	0,61	0,894

2 Cronbach's Alpha Katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan kriterler; $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ölçek güvenilir değil, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ölçek düşük güvenilir, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ oldukça güvenilir, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilmektedir.

KB5	3,43	1,079	7,73	0,51	0,893
İletişim ve Empati (EMPT)					
EM1	3,86	1,065	10,78	0,67	0,890
EM2	3,81	1,034	10,13	0,63	0,890
EM8	4,04	,988	12,12	0,73	0,891
EM9	3,98	,961	10,44	0,65	0,892
EM10	3,91	,998	9,58	0,61	0,893
Ahlak ve Sorumluluk (AHLK)					
SO1	3,92	1,328	7,45	0,48	0,893
SO2	4,15	1,225	10,22	0,62	0,892
SO3	4,45	,994	12,98	0,74	0,891
SO4	4,33	1,048	11,63	0,69	0,891
SO8	4,42	,997	14,52	0,80	0,890
SO9	4,22	1,163	13,68	0,77	0,892
SO10	4,32	1,075	13,09	0,75	0,891
DA1	4,26	1,163	12,09	0,71	0,895
DA2	3,50	1,139	4,74	0,31	0,893
DA3	3,83	1,133	7,67	0,49	0,893

Chi-Square = 1380.49   df = 624   P-value = 0.00000   RMSEA = 0.071

Kaynak: Orijinal hesaplamalar.

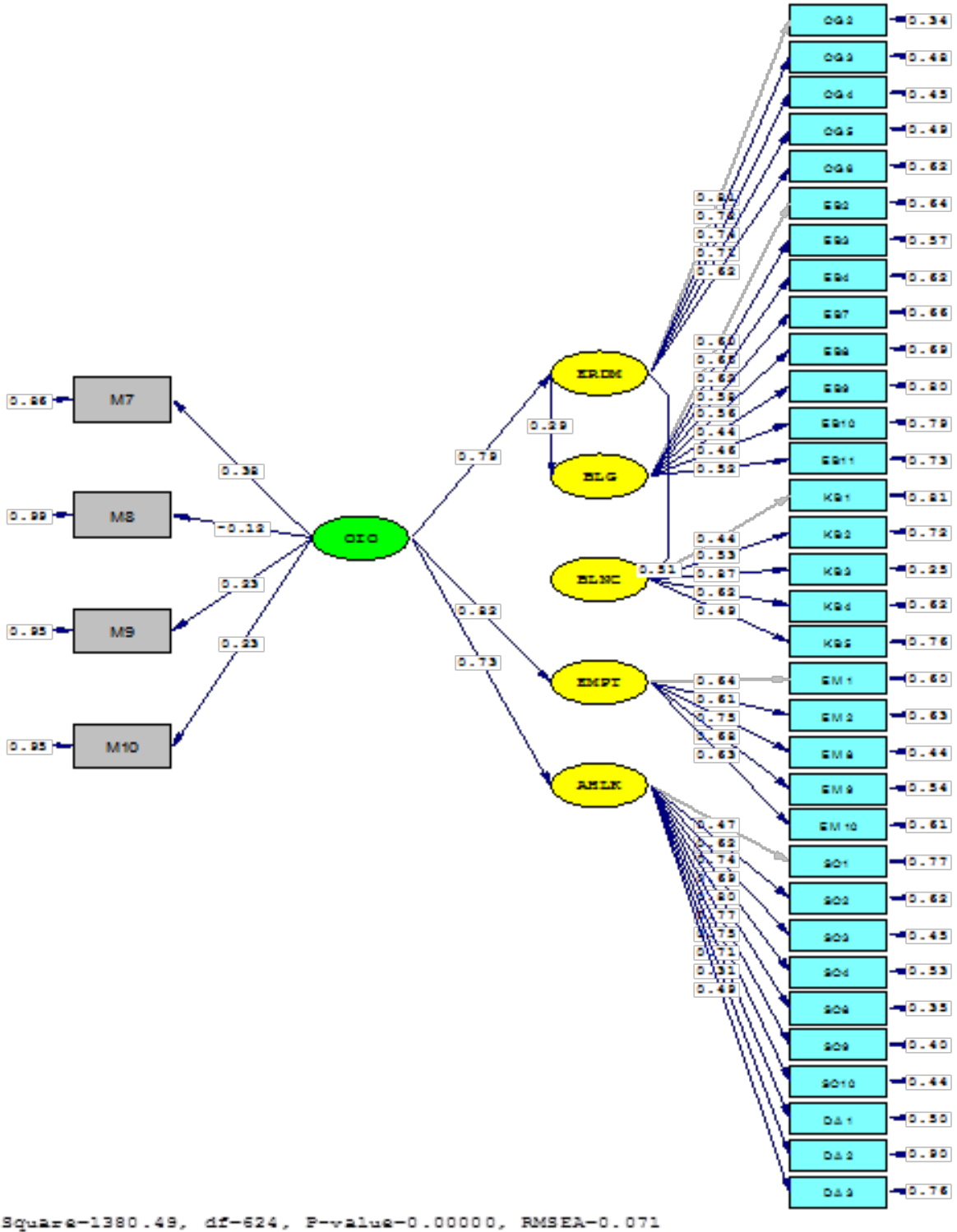
Modelde yer alan gözlenen değişkenlerden “M8 - Dünyanın iyi bir yer olduğunu düşünmüyorum” faktör yük değerleri ve t değeri ($t= 0.32$) istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Modelde yer alan diğer gözlenen değişkenlerin t değerleri ± 1.96 büyük olduğu için %5 önem seviyesinde istatistikî olarak önemli bulunmuştur.

Veri ile model arasındaki uyumu değerlendirmede kullanılan ölçüm kriteri olarak Ki-kare/serbestlik derecesi (X^2/DF), p değeri ve RMSEA (Root-mean-square error approximation) değerleri incelenmiştir. Model için X^2/DF değeri (1380,89/624) 2,21 olarak hesaplanmıştır. Bu değer kabul edilebilir değer olan beş ve beşten küçük değerler içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde RMSEA değeri yine kabul edilebilir değer olan 0.10 ve daha düşük değerler içerisinde (0.071). Model $p<0.0000$ değerini aldığı için %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. RMSEA için ise 0,05'e eşit veya daha küçük değer mükemmel bir uyuma, 0,08 ile 0.10 arasındaki altındaki değerlerin kabul edilebilir bir uyuma, 0,10'dan daha büyük değer de kötü uyuma karşılık gelmektedir (Hayduk, 1987).

Yapısal Model

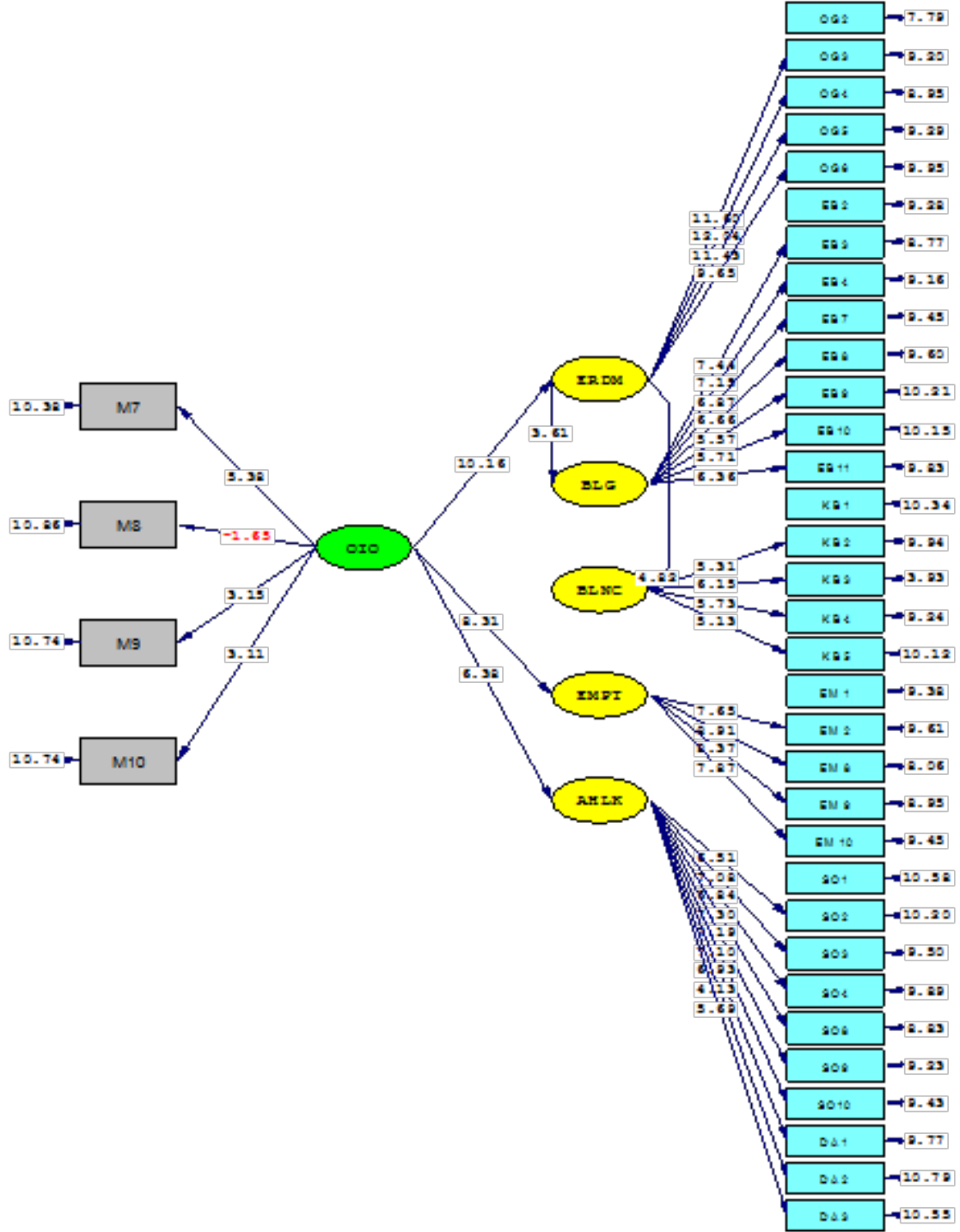
Yapısal model gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi tanımlamak ve önerilen dönenceyi test etmek için kullanılır. Ölçüm modeli ile tanımlanan yapısal modelin uyum istatistikleri ölçüm modeliyle aynıdır. Ölçüm modelinden farklı olarak gizil değişkenler arasındaki yapısal katsayılar incelenir

(Yılmaz, 2004). Şekil 1’de yapısal eşitlik modeli ve standart değerleri verilmektedir. Buna göre yapısal eşitlik modeli için X^2/DF değeri 2,21 olarak hesaplanmıştır. Bu değer kabul edilebilir değer olan beş ve beşten küçük değerler içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde RMSEA değeri yine kabul edilebilir değer olan 0.10 ve daha düşük değerler içerisinde (0.071). Model $p < 0.0000$ değerini aldığı için %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Şekil 1. Mutluluk yapısal modeli ve regresyon değerleri

Şekil 2’de, mutluluk yapısal modelinin t değerleri verilmiştir. Buna göre sırasıyla gizil içsel değişkenlerden Erdem ($t=10,16$) ve Erdem içsel gizil değişkeninin alt içsel gizil değişkenleri olan “Bilgi” ($t=3,61$), “Bilinç” ($t=4,82$) %5 önem seviyesinde istatistikî olarak anlamlı ve önemli bulunmuştur. Yine diğer içsel gizil değişkenler İletişim ve Empati ($t=9,72$) ve Ahlak ve Sorumluluk ($t=6,19$) %5 önem seviyesinde istatistikî olarak anlamlı ve önemli bulunmuştur.

Şekil 2. Mutluluk yapısal modeli t değerleri

Model’de mutluluk dışsal bağımsız değişken ile diğer içsel bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli sonuçları gösteriyor ki; Erdem ile Mutluluk arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ($\gamma = 0,79$; $t = 10.16$) bir ilişki bulunmaktadır. Erdem gizil değişkeninin en önemli gözlenen değişkenleri “OG2-başkalarına yardım ediyorum” ve “OG4-başkalarına yardım edebilir miyim diye soruyorum” değişkenleridir. Erdem içsel gizil değişkeninin alt gizil değişkenlerinden “Bilgi” ile ve “Erdem” arasında pozitif yönde orta düzeyde ($\gamma = 0.29$; $t = 3.61$) bir ilişki bulunmuştur. “Bilgi” değişkeninin en önemli gözlenen değişkenleri ise “EB3-kültürel konularla ilgili objektif araştırmalar yaparım” ve “EB4-tarihsel bilgiye dayanarak günümüzdeki kültürel değerleri ve olayları değerlendirip öngörüle bulabilirim” olarak bulunmuştur. Erdem içsel gizil değişkeninin diğer alt içsel değişkeni olan “Bilinç” ile “Erdem” orta düzeyde ($\gamma = 0.51$; $t = 4.82$) etki tespit edilmiştir. En önemli gözlenen değişkenler “KB3-yaşadığım yerde kültürel değer taşıyan yerleri bilirim” ve “KB4-doğal güzellikleri ve tarihi yerleri ziyaret ederim” olarak belirlenmiştir. “İletişim ve Empati” ile “Mutluluk” arasında yüksek düzeyde ($\gamma = 0.82$; $t = 8.31$) pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. “İletişim ve Empati” içsel gizil değişkeninin en önemli gözlenen değişkenleri “EM8-başkasının nasıl hissettiğine hızlıca dikkatimi verebilirim” ve “EM1-birisi, benimle sohbet etmek isterse rahatlıkla sohbe başlarım” değişkenleridir. Son olarak “Ahlak ve Sorumluluk” ile “Mutluluk” arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ($\gamma = 0.73$; $t = 6.38$) bir ilişki bulunmuştur. En önemli gözlenen değişkenler ise “SO8-bana ve eğitimime yapılan harcamaları hak etmeliyim” ve “SO9-gerektiğinde milletim için kendimi feda edebilirim” değişkenleridir.

Ancak Mutluluğu ölçen gözlenen değişkenlerden “M8-dünyanın iyi bir yer olduğunu düşünmüyorum” düşük düzeyde (-0.12) negatif bir değer olarak tersi bir durum ortaya koymuştur. Diğer değişkenler; “M7-hayat güzeldir” (0.38), “M9-hayatımdaki her şeyden oldukça memnunum” (0.23) ve “M10-çok mutluyum” (0,23) orta düzeyde bir mutluluk varlığına işaret etmektedir. Örnekleme yer alan öğrenciler orta düzeyde mutludurlar.

Modelin veri setine ne kadar uyduğunu değerlendirmede kullanılan kriterler Tablo 5’te verilmiştir. Söz konusu değerlerin 1’e yakın olması veri ile model arasındaki uyumun mükemmel olduğunu göstermekte, sıfır ise uyumsuzluğu temsil etmektedir (Çelik & Yılmaz, 2014). Bu araştırmada söz konusu kriterlere ilişkin değerler 1’e yakındır. Bu durum model ile veri setinin uygunluğunu göstermektedir.

Tablo 5. Yapısal modelinin uyum indeksleri

Uyum indeksleri	Model değeri
Uyum iyiliği indeksi GFI	0.86
Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi AGFI	0.82
Normlaştırılmış uyum indeksi NFI	0.97
Tucker-Lewis indeksi NNFI	0.94
Göreceli uyum indeksi RFI	0.94

Karşılaştırmalı uyum indeksi CFI	0.95
Artırmalı uyum indeksi IFI	0.95

Kaynak: Orijinal hesaplamalar.

SONUÇ

Antik çağdan günümüze düşünürlerin en çok yoğunlaştıkları konulardan biri olan mutluluk ampirik bir yöntemle ele elen bu çalışmada bulgular, Mutluluk ve Erdem arasında yüksek bir ilişki olduğunu göstermektedir ($\gamma = 0,79$; $t = 10.16$). Erdem bilgi ve yaşama dair bilinçten oluşmaktadır. İnsana dair bilgi en gerekli bilgidir. Şüphe yok ki insanlık kendini tanımaya yönelik büyük bir gayret sarfetmiştir. Bilginler, filozoflar, şairler ve mistikler gözlemlerini ve düşüncelerini bir hazine olarak bırakmasına rağmen insan hakkında yinede yeterince bilgi sahibi olduğumuz söylenemez (Carrel, 1987). Farabi'ye göre mutluluk bilgi ile doğrudan ilgilidir. Bütün bireyler hayatlarını korumak, güven içinde sürdürmek ve erdem sahibi olmak için gereksinim sahibi olarak yaratılmıştır. Bireyler bu gereksinimlerini tek başlarına karşılayamazlar. Bireyler, ötekine, yani başka insanlara da muhtaçtır. Bireyler ancak diğer bireylerle birlikte erdeme yani mutluluğa erişebilir. Bu ise bireylerin birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşmasıyla mümkün olur. Farabi, birlikteliğin erdem olduğunu ve bilgi öğretiminin sürekli erdeme götüren mutluluk yolu olduğunu ifade etmektedir (Özgen, 2013).

İletişim ve Empati'nin Mutluluk üzerinde çok yüksek bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($\gamma = 0.82$; $t = 8.31$). İletişim içinde olmak, bireyleri yalnızlık duygusundan kurtardığı için iletişim içinde olan her iki taraf mutlu olmaktadır. Karşısındaki kişiyi anlama ve anladığını ifade etme davranışı olan empati davranışı (Dökmen, 2004) sonucunda bir iyilik, bir güzel ve faydalı iş yapılması erdemdir ve Sokrates'e göre erdemler mutluluk getirir (Akarsu, 1962).

Ampirik bulgular göstermektedir ki iyilik ve yardım severlik bireylerin mutluluğunu sağlamaktadır. "Ahlak ve Sorumluluk" ile "Mutluluk" arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişki saptanmıştır ($\gamma = 0.73$; $t = 6.38$). Başkalarının mutluluğunu istemek ve bunun için yetkin davranışlar geliştirmek bireyleri mutlu etmektedir. Düşünürlerin ifade ettikleri gibi insan toplumsal bir varlıktır ve hem toplumu davranışlarıyla etkilemekte ve hem de toplumdan etkilenmektedir. Yani mutlu bireyler mutlu toplumu oluşturur (Aristoteles, 1983; Platon, 1997; Farabi, 1974; Haldun, 1988; Fromm, 1995).

Çalışma bulguları, antik çağ filozoflarından günümüz düşünürlerine kadar birçok fikir insanının ortaya koyduğu "erdemli davranışların kaynağı olan bilincin, bilginin, ahlak ve sorumluluk hislerinin bireyleri mutlu yaptığı" görüşünü desteklemektedir. Bilgi iyi ve kötünün ayrımı ise (Aristoteles, 1983; Platon, 1997; Farabi, 1974; Haldun, 1988) iyilik yani bilgi, bireyleri mutlu etmektedir. Ahlaki davranışlar, sorumluluk hissi ve kültürel bilinçte mutluluk kaynağıdır.

Çalışma, düşünürlerin felsefi olarak ortaya koydukları fikirleri ampirik olarak desteklemektedir.

İnsanın mutlu olmak için var olduğu, bireylerin ve devletlerin mutluluk için çalışması gerektiği (Aristoteles, 1983; Platon, 1997) savı doğrulanmaktadır. Ne kadar uzun zaman geçerse geçsin insanoğunun gaye ve çabası değişmemiştir. Son söz İbn-i Haldun'un: " Geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesinden daha çok benzer".

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1962). Sokrates’de Erdem Düşüncesi. *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 13, 57-73.
- Aktan, C. (2009). Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Andrews, F., & Robinson, J. (1991). Measures of subjective well-being. J. P. Robinson (Dü.) içinde, *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (Cilt Vol.1). New York: Academic Press.
- Aristoteles. (1983). *Kitap 1. Politika*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Arslan, M. (1986). Kutadgu Bilig’deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi. *Sosyoloji Konferanslar*, 21, 23.
- Bıçak, A. (2011). Tarih Felsefesinin Türkiye’deki Seyri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17, 229-274.
- Bircan, H. (2001). *İslam Felsefesinde Mutluluk*. İz Yayıncılık.
- Bozkurt, A. (2014). Ağ toplumu ve bilgi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(4), 510-525.
- Carrel, A. (1987). *İnsan Denen Meçhul*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Çelik, E., & Yılmaz, V. (2014). *Lısrrel 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. İstanbul: Arı Yayınları.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American psychologist*, 55(1), 34.
- Diener, E., Suh, E., & Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian journal of clinical psychology*, 24, 25-41.
- Diener, E., Emmons, R., Larsen, R., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama İle Geliştirilmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 155-190.
- Dökmen, Ü. (2004). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık ve Mat. Sanayi Ticaret AŞ.
- Eroğlu, A. (2012). Henri Bergson’da Bilinç-Sezgi İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 81-102.
- Farabi. (1974). *Tahsllu’s - Sa’ade*. (Ç. P. Atay, Çev.) Ankara: Meb Yayınları.
- Fromm, E. (1995). *Erdem ve mutluluk*. (A. Yörükkan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gökcalp, N. (2017). Bağımlılığa Felsefi Bir Bakış. *Bağımlılık Dergisi*, 18(2), 59-64.
- Gül, F. (2014). Varoluşçu Felsefenin Türk Düşünce Hayatındaki Yansımaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 27-32.
- Haldun, İ.-i. (1988). *Mukaddime*. (Z. K. Ugan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Hayduk, L. (1987). *Structural Equation Modeling with LISREL Essential and Advances*. The John Hopkins Universty Press.
- Jordon, W. (2005). *Ancient concepts of philosophy*. Routledge.
- Keseroğlu, H. (2010). Bilginin bilgisi: Kütüphane ve bilgibilim kuramı sorunsalı. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 685-704.
- Korkut, Ş. (2006). İbn Haldun'un "es-Siyâsetü'l-medeniyye" Teorisini Eleştirisi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15, 115-140.
- Mengüşoğlu, T. (1983). *Felsefeye Giriş* (3 b.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Odabaş, U. (2019). Eudaimonia'nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 93-102.
- Oskay, Ü. (2001). *İletişim'in ABC'si*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özgen, M. K. (2013). Farabi Felsefesinde Bilgi Ve Terapi/Bilginin İyileştirici Gücü. *Bilimname*, 25(2).
- Özkan, F. (2014). Sokrates' in Entelektüalist Ahlâkı. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, 4.
- Platon. (1997). *Devlet*. (S. E.-M. Cımcöz, Çev.) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Reisinger, Y., & Turner, L. (1999). Structural Equation Modeling with LISREL: Application in Tourism. *Tourism Management*, 20, 71-88.
- Şahin, E. (2010). *Platon ve Fârâbî'de aristokrasi* (Cilt 51). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Taşdelen, V. (2011). Varoluş Felsefelerinde Varoluşun Özden Önceliği Sorunu. *Beytülhikme An International Journal of Philosophy*, 1(1), 27-55.
- Tokat, L. (2006). Farabi felsefesinde mutluluğun araştırılması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma*, 6(2), 133-157.
- Tunalı, İ. (1996). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Versenyi, L. (2010). *Sokrates ve insan sevgisi*. . Gündoğan Yayınları.
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An Introductory Analysis*. New York: Harperand Row.
- Yılmaz, V. (2004). Lisrel ile yapısal eşitlik modelleri: Tüketici şikayetlerine uygulanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.